

Sb. számú törvénybe az új hardvermegoldások és -termékek védelme minden további nélkül "befért".

Ezzel szemben a szoftverek – a számítógépes programok – védelmének módjában a közelmúltig nagy volt a bizonytalanság. Voltak olyan jogászok és információs szakemberek, akik legszívesebben a szabadalmi eljárás kereteibe utalták volna ezt a kérdést, mások viszont a szerzői jogi törvény (35/1965/Sb. sz.) megfelelő kibővítése mellett kardoskodtak.

A vita az utóbbiak javára dönt el. Az illetén döntést a szellemi tulajdon világszervezete, a WIPO által kimunkált ajánlás – "mintatörvény" – segítette elő és siettetette, amely a számítógépes programok védelmének egyértelműen a szerzői jogvédelmen belül talált helyet. Az sem volt közömbös, hogy a WIPO javaslata majdnem egyhangú nemzetközi egyetértéssel találkozott.

A "WIPO-szellemben" előkészített törvényjavaslatot a csehszlovák szövetségi parlament 1990. június 1-jei ülésén elfogadta, és mint a 89/1990. Sb. számú törvénnyel módosított 35/1965. Sb. számú szerzői jogi törvényt hirdette ki.

A módosított törvény kimondja, hogy az egy-egy szerző alkotótevékenységének eredményét képező irodalmi, tudományos és művészeti produktumokon kívül "a számítógépes programok is a védelem tárgyát képezik, amennyiben e törvény fogalmi jegeit kielégítik".

Így hát a programkészítők is teljes jogú szerzők lettek, akiknek törvény által biztosított joga, hogy

▶ megvédjék szerzőségüket, nevezetesen művük érinthetlenségét, illetve ha e művet más személy használja, akkor ne tehesse azt a mű értékét csökkentő módon;

▶ dönthessenek művük kiadása felől, különösen annak terjesztéséről és felhasználásának engedélyezéséről;

▶ alkotótevékenységükért díjazásban részesüljenek.

A módosított törvényben egyébként van egy olyan megszorítás, amelyet a WIPO által kimunkált "mintatörvény" a tolerálhatók közé sorol. Ez pedig a következő: "A számítógépes program sokszorosítványának jogos tulajdonosa nem köteles szerzői hozzájárulást beszerezni, ha a sokszorosítvány többszörözésére saját számítógépének működtetése céljából, archiválási célból, illetve a jogszerűen beszerzett sokszorosítvány elvesztés, megsemmisülés vagy más ellehetetlenülés miatti pótlására van szüksége. Az ilyen sokszorosítvány többszörözéséért nem kell szerzői díjat fizetni."

A technikai fejlődés gyorsaságát tekintve megmosolyogható kitétele a törvénynek, hogy a szerzői jogi védelem a szerző halálától számított 50 évig tart. Ez – nyilván – a szóban forgó jogi dokumentum komplexitásából következik, s másféle szerzőségek szempontjából korántsem kelt ilyen ingereket.

A törvény – s ez előnye – mindenesetre lehetőségeket hagy arra, hogy egy-egy részterület védelmi kérdéseinek részleteit alacsonyabb jogszabályokkal igazítsa "testhez állóvá". Így a számítógépes programok védelme vonatkozásában különösen az átdolgozások és a továbbfejlesztések jogállása vár ilyen szabályozásra. Most úgy tűnik, hogy ez a további szabályozás belátható időn belül megvalósítható.

/MINARIKOVÁ, L.: Novellizovaný autorský zákon a ochrana počítačových programů. = Československá informatika, 32. köt. 11. sz. 1990. p. 329–330./

(Futala Tibor)

Online információs rendszerek oktatása: a brit gyakorlat példái

Kísérleti online keresés és a könyvtári szolgáltatások fejlődése

Az első online rendszerek használata csaknem 20 évvel ezelőtt kezdődött Nagy-Britanniában. A *National Library of Medicine* (NLM, az USA Országos Orvosi Könyvtára) *MEDLINE* szolgáltatása 1971-ben vált elérhetővé. A Lockheed konszern saját szolgáltatásaként indult online központot 1972-ben tette kereskedelmi online szolgáltatássá mint *DIALOG* host. Az online rendszerek elérését szolgáló távközlési hálózatok ezt követő bevezetése az online keresések mennyiségének gyors növekedését eredményezte.

A technikai fejlődés ezen elemei időben egybeesetek a British Library 1972–74-es megalapításával, amelynek keretében a nemzeti könyvtári szolgáltatás korábban egymástól független elemeit egy szervezetben egyesítették. Ennek egyik része lett az *OSTI*

(Office for Scientific and Technical Information = a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás Hivatala), ebből alakult ki később a *BLR&DD* (British Library Research and Development Department = a British Library Kutatási és Fejlesztési Intézete).

1973-ban az *OSTI* kutatási programot kezdett számos egyetemi és egyéb felsőoktatási intézményben, hogy megállapítsák az online szolgáltatások potenciális használatát az orvosi, a tudományos és a műszaki szakterületeken. Az *OSTI* némi támogatást is nyújtott a szükséges berendezések és a keresés költségeihez. 1977–78-ban az *OSTI* utódja, a *BLR&DD* hasonló kutatási projekthez adott segítséget kézikönyvtáraknak (amelyek Nagy-Britanniában széles körben nyújtanak tájékoztatást helyi vállalatoknak és szakmai közösségeknek, valamint kulturális és oktatási szervezeteknek). A *BLR&DD* segítette a könyvtár- és információtudományi főiskolákban (röviden: könyvtárosiskolákban) az online rend-

szerekkel foglalkozó oktatás kísérleteit, s az online rendszerek használatára bátorította a középiskolai diákokat.

A kutatási programok támogatásának célja az volt, hogy megállapítsák, hogyan lehet leghatékonyabban bevezetni és használni az online rendszereket. Ma nincs olyan tudományegyetemi vagy műszaki egyetemi könyvtár Nagy-Britanniában, amely ne ajánlaná az online keresés lehetőségét olvasóinak. A közkönyvtári rendszereknek több mint felében van ilyen szolgáltatás, míg a szakkönyvtárak és információs intézmények az online szolgáltatások legfőbb felhasználói, különösen a pénzügyi és egyéb üzleti információk területén. Nagy-Britannia az online szolgáltatások legnagyobb fogyasztója lett Nyugat-Európában, a teljes európai piac egyharmadával. Évente körülbelül 245 millió dollárt költenek online keresésre.

Az orvosi szakterületeken bevezetett online szolgáltatásoknak nagy hatásuk volt az orvosi könyvtári szolgáltatások fejlesztésére is. Az első kísérletek azt mutatták, hogy a kísérletekben részt vevő felhasználóknak csak egynegyede végezte szívesebben az online keresést saját maga, közvetítő nélkül. Az is bebizonyosodott, hogy a keresési költségek általában alacsonyabbak voltak olyankor, amikor hivatásos közvetítő végezte a keresést. A kutatás legmegbízhatóbb eredménye az volt, hogy a végfelhasználók 89%-a látta az online keresés hasznát olyan területeken, ahol korábban teljesen elhanyagolták az iradalmat.

Az online információs szolgáltatások ösztönzést adtak a másodlagos információs források használatához. Valószínű, hogy a CD-ROM felhasználók 75%-a könnyebbnek találta használatukat a nyomtatott indexnél. Sőt 34%-uk alapvető fontosságúnak találta azokat kutatásához.

Az orvosi biológiai adatbázisok online keresésének bizonyára nagy szerepe van abban, hogy a szakemberek mennyire veszik igénybe az információs szolgáltatásokat. Az orvosképzés színvonaláért felelős szakmai egyesületek feladata a kórházakban dolgozó orvosok továbbképzésének megoldása is. Nem fogják engedélyezni, hogy olyan kórház váljon továbbképzési központtá, ahol nincsenek megfelelő könyvtári szolgáltatások. Ha egy kórház nem válik továbbképzési központtá, feltehetőleg gondjai lesznek az utánpótlással, hiszen az orvosok előmenetele függ a továbbképzés minőségétől. Ennek az az eredménye, hogy ma már csak a legkisebb kórházak nem alkalmaznak hivatásos könyvtárost.

Az online szolgáltatások végfelhasználói és a könyvtári szolgáltatások fejlődése

Kezdetben, amikor még csekély volt az online keresők száma, a szolgáltatók által nyújtott képzés korlátozott volt, s még a nyolcvanas évek elején is a könyvtárosiskolák játszották a legfontosabb szerepet az online szakemberek képzésében. Azóta azonban a brit online piac fejlődött, s a legtöbb hostnak van

saját oktatási és továbbképzési központja, s minden évben számos rövid tanfolyamot ajánlanak kezdőknek és haladóknak.

A legtöbb online host üzleti szervezet, amely tevékenységének eredményességét az anyagi haszonban látja, s egyes részegységeik bevételeinek is legalább a működési költségeket kell fedezniük. Így ha angliai irodát nyitottak, ez nemcsak a már meglévő felhasználók igényeinek kielégítésére szolgált, hanem újak megszerzésére is törekedtek.

Sok szervezet, amely online szolgáltatások potenciális vásárlója volt, addig nem alkalmazott könyvtárost vagy információs szakembert. Így például, amikor az első jogi adatbázisok megjelentek, az ügyvédi irodák nemigen alkalmaztak könyvtárost. Hamar rájöttek azonban arra, mit jelenthet munkájukban az információ. Mivel nekik nem alakulhatott ki kellő gyakorlatuk a keresésben, hivatásos közvetítőkre volt szükségük az online kereséshez és az egyéb másodlagos források használatához. Így az 1980-as évek közepén, két év alatt 200 új állás keletkezett hivatásos könyvtárosok számára londoni ügyvédi irodákban. Ez a növekedés folytatódott, s kiterjedt Nagy-Britannia többi nagyobb városára is.

Tantervi kérdések és az online keresés oktatásának forrásai

A könyvtárosiskolák hamar beillesztették az online keresést tantervükbe. Abban az időben, amikor az online keresést bevezették, nagyon kevés szolgáltatás volt elérhető; olyan gyakorlati készségeket kívánt, amelyekkel a legtöbb könyvtáros nem rendelkezett; az oktatás eszközellátottsága minimális volt; a mikroszámítógépeknek nem volt általános szabványuk; s azelőtt nem fordítottak pénzt ilyen tevékenységre.

Először arra irányult a figyelem, milyen forrásokra van szükség az ilyen oktatáshoz. Az oktatóknak meg kellett szerezniük a szükséges jártasságot. Be kellett szerezni a szükséges berendezéseket. Az online szolgáltatások elérési költségeit alacsonyan kellett tartani. Sok munkát fektettek az online keresés mikroszámítógépes szimulációjába, hogy olcsón oktathassák a használókat, mielőtt tényleges keresést végezhetek. A BLR&DD támogatta az új oktatási módszerekre vonatkozó kísérleteket. Sajnos sok fejlesztőmunka hiábavalónak bizonyult, mivel a tanintézetek anyagi lehetőségeiktől függően különböző gépeket vásároltak, s ezek nem voltak kompatibilisek egymással.

Az oktatás mai környezete nagyon különbözik ettől. Ma körülbelül 600 szolgáltatóközpont (host) mintegy 4000 adatbázist kínál. A legtöbb könyvtárszakos oktatónak van némi gyakorlata a számítógépek használatában és az online keresésben. Nemcsak könyvtárosiskolák ajánlanak ilyen képzést, hanem a hostok és az adatbázisok előállítói is. A berendezések is széles körben kaphatók, viszonylag nem drágán. Az IBM PC-k 1980-as bevezetése egyre elfogadottabb szabványt jelent a mikroszámítógé-

pekre, így a keresési szimuláció is szélesebb körben terjedhet. A könyvtárosiskolák költségvetése azonban korlátozott, s az online keresések költségeit továbbra is alacsonyán kell tartaniuk.

Az online keresés helye a brit könyvtárosképző iskolák tantervében viták és megfontolások tárgya. Az iskoláknak nincs elég pénzük a diákok által végzett "élő" keresésekre, s általános az a hit, hogy olyan sok szolgáltatás elérhető, olyan gyors a változás, hogy gyakorlatot jobban lehet szerezni egy host vagy egyes adatbázisok forgalmazói által tartott rövid, helyszíni tanfolyamaival.

Egyes oktatók úgy gondolják, hogy az online keresés elvonja a figyelmet és az erőforrásokat fontosabb területekről, például az információkeresés alapelveit és elméletét alárendelik a gyakorlati készségek szükségszerűen korlátozott oktatásának. Azt is felismerték, hogy sok hallgató úgy érkezik a könyvtárosiskolába, hogy nem nagyon ismeri a számítógépek használatát. A szakkönyvtárak sokszor éreztették a könyvtárosképzőkkel, hogy olyan új munkatársakat szeretnének, akiknek nagy gyakorlatuk van az online keresésben.

A legfőbb online hostok most talán kiutat mutatnak az iskoláknak ebből a helyzetből. Néhány éve a DIALOG host a könyvtáros hallgatók számára olcsóbb hozzáférést ajánl az adatbázisokhoz. Az utóbbi két évben a DATA-STAR host jelentős keresési időt ingyen ad a hallgatóknak szolgáltatásai igénybevételére. Idén a BRS host ajánl hasonlót. A szolgáltatók világosan felismerték, milyen szerepet játszanak a könyvtárosiskolák jövőbeni ügyfélkörük kialakításában. Ez az olcsóbb hozzáférés lehetővé teszi az iskoláknak, hogy diákjaik online gyakorlati feladataikat csaknem olyan szabadon véghezvessék, mint ahogy most a kézikönyvtár könyveit használják. A CD-ROM adatbázisok előállítóinak az a készsége, hogy régebbi diszkeket oktatási célra ingyen adjanak a könyvtárosiskoláknak, hasonló előnyökkel fog járni.

Az online keresés gazdasági, politikai és szervezeti hatásai

Mielőtt az információszolgáltató vállalatok felismerték, hogy érdekük a könyvtárosiskolák segítése, az utóbbiak hosszú kampányt folytattak azért, hogy az államtól nagyobb anyagi támogatást kapjanak. Ez a harc a 80-as évek elején kezdődött, amikor az állam új módszerekkel kezdte finanszírozni a felsőoktatást. Korábban egyszerűen az egyetemek meglévő költségvetését vizsgálták felül, ugyanis rendkívül nagy különbségek voltak az egyes tanintézmények között, s abban is, hogy ebből mennyi jutott a könyvtárosiskoláknak. Ez az egész országban megváltozott, amikor minden egyes diák után meghatározott összeget kaptak az intézmények. Csak egyes szakok között tettek különbséget ebből a szempontból.

Kezdetben egy hagyományos szemlélet alapján alacsonyán állapították meg a könyvtárosképzés költségeit. Csak az 1986-os revízió után kezdték elfogadni, hogy a könyvtárosképzés drága, költségei a számítógép-tudomány oktatásához hasonlóak. Sajnos, az állam épp akkor kezdte újra csökkenteni az oktatás anyagi támogatását, így arra hívták fel a figyelmet, hogy a különböző szakok közösen használhatják ugyanazt a gépet, s ezért nem növelték a számítógépet alkalmazó szakok költségvetési támogatását.

Hogy a könyvtáros szakma jellegének változására felhívják a figyelmet, sok könyvtárosiskola megváltoztatta a nevét az 1980-as években, s vált könyvtár- és információtudományi főiskolává. Ez nemcsak a nagyobb anyagi támogatás reményében történt, hanem a diákok számára is vonzóbbá igyekeztek tenni a szakot. Sok helyen a tantárgyakat is megváltoztatták, hogy a munkaadók újabb igényeihez igazodjanak, az információs technika alkalmazásával javítsák az elhelyezkedés esélyeit.

E változások ellenére az 1980-as években sok iskolában lassan csökkent a hallgatók száma. Nagy-Britannia mai fiatal generációja sokkal anyagiasabb, mint a korábbiak voltak, s a könyvtárosok továbbra sem kapnak magas fizetéseket. Miközben az információs szakmák javuló álláspiaca új és másfajta diákokat vonzott, csökken azok száma, akikhez a hagyományosabb könyvtáros szakma áll közel, részben a kis fizetések, részben pedig éppen az információs technika bevezetése miatt. Nem tudják, mire fogják felkészíteni őket; s a "hagyományos" könyvtárakban a munkaadók sem tudják, mit várhatnak új munkatársaiktól.

Az egyetemek jelentős változásokon mentek át Nagy-Britanniában az utóbbi pár évben. A különálló iskolákat (tanszékeket) intézetekké vonják össze, hogy így tudjanak új, interdiszciplináris kurzusokat indítani. Ez már sok könyvtár- és információtudományi főiskolát is érintett, tizenhat iskolából hat vagy hét elvesztette önállóságát egy nagyobb, "információtudományi" vagy "informatikai" iskolacsoport javára. A könyvtár- és információtudomány nem meghatározó eleme ezeknek az új csoportoknak, s a jövőben sem várható a könyvtáros szak hangsúlyozása.

Sok tanintézet virágzott az elmúlt időszakban. Közös vonásuk az volt, hogy nem egyfajta képzéssel próbáltak igazodni a különféle, az információs technikát alkalmazó állások igényeihez. Helyette különféle kurzusokat ajánlottak a munkaerőpiachoz igazodva, közös elemekkel, amelyek között az információs technika is szerepel.

/JOHNSON, I. M.: Teaching online information systems: perspectives on the British experience. = IFLA Journal, 17. köt. 3. sz. 1990. p. 241–247./

(Murányi Péter)